

POLITIKA JE KONCENTROVANÁ EKONOMIKA

(Malý návrat do minulosti).

I. Úvod

Nepredpokladal som, že sa k histórii starej viac ako 100 rokov niekedy vrátim. Ale kniha, Edwarda E. Ericsona „Feeding The German Eagle (Soviet Economic Aid To Nazi Germany, 1933-1941)“, ktorej text sa mi dostal nedávno do rúk, ma zaujala. Už po prvom rýchlom prečítaní sa mi v mysli vynorili tri otázky, na ktoré si teraz po druhom čítaní knihy chcem odpovedať. Prvou je, ako predvojnová spolupráca ZSSR s Nemeckom ovplyvnila 2. svetovú vojnu. Druhou je, čo od spolupráce ZSSR s Nemeckom Stalin očakával, čo získal a čím zaplatil. A napokon tretia otázka. Či špekulácie o tom, že Hitler napadnutím ZSSR len predbehol Stalina sú skutočne len špekuláciami. Iste pátranie v minulosti by bolo príliš samoúčelné, ak by som nenašiel niektoré paralely s dnešnou situáciou vo svete a niečo, čo by bolo možné považovať za poučenie do dnešných dní. To je štvrtou otázkou, ktorú som si pred druhým čítaním knihy, zamyslením sa nad minulosťou položil.

Udalosti obdobia (rokov 1933-1941) dôkladne popísaného v knihe E. E. Ericsona majú svoju logiku a príčiny. K pochopeniu kontextu a príčin dejov nasledujúcich, som považoval za potrebné vrátiť sa pred rok 1933, ku koncu 1. svetovej vojny. To však nevyčerpáva celú ich kauzalitu. Mnohé záviselo od úlohy konkrétnych ľudí, ich schopností, morálnych hodnôt a odvahe. Niektorí sú dobre známi a tak im netreba venovať podrobnejšiu pozornosť. Ale profily diplomatov, ktorí udalosti ovplyvnili, *aj tých, ktorí sa rokovani zúčastnili len svojimi informáciami* som považoval za vhodné aspoň stručne priblížiť.

Ospravedlňujem sa každému, kto náhodou bude tento text čítať za exkurz do všeobecne známych udalostí. Činím tak preto, lebo nie je možné správne pochopiť logiku udalostí bez ich kontextu a príčin. Môžeme, alebo nemusíme s nimi súhlasiť, ale ony v oboch prípadoch budú existovať. Tento exkurz nie je samozrejme úplný a ani si nekladie nárok na absolútnu presnosť. Verím ale, že nič z jeho nedostatkov nemá kvalitatívny význam na odpovede k uvedeným otázkam.

Narodil som sa v roku 1939. Znamená to, že len časť z toho o čom píšem som prežil. Čerpám najmä z prečítaného a vypočutého od niektorých svedkov udalostí. Až na pár výnimiek najmä pri citovaní autorov, neuvádzam odkazy. Znamená to, že sa stotožňujem „na vlastnú zodpovednosť“ s tým čo píšem.

II. Kontext doby po prvej svetovej vojne a zmluva v Rapalle (1918-1922).

V novembri 1917 bola v Rusku zvrhnutá „Dočasná vláda“ premiéra Alexandra F. Kerenského a vládu prevzali bolševici pod vedením Vladimíra Iljiča Lenina, Leva D. Trockého, Josifa Vissarionoviča Stalina a ďalších revolucionárov.

Mier Ruska s Nemeckom bol podpísaný 3. marca 1918 v Brest – Litovsku. V rokoch 1918-1920 nasledovala v Rusku občianska vojna, spojená so zahraničnou intervenciou, ktorej sa zúčastnili Poľsko, Veľká Británia, USA a Československé légie. Občianska vojna skončila víťazstvom Červenej armády a 30. decembra 1922 vznikol Zväz sovietskych socialistických republík (ZSSR).

V Nemecku na konci vojny vznikla vláda Friedricha Eberta. Základnou otázkou bolo, či vyústením povojnového chaosu v Nemecku vznikne vláda „Spartakovcov“-radikálnych socialistov reprezentovaných Karlom Liebknechtom, alebo koaličná vláda s podporou armádnych kruhov. Konfliktná situácia vyvrcholila 15. januára 1919 zavraždením vodcov socialistov – Karla Liebknechta a Rosy Luxemburgovej nemeckými dôstojníkmi. Na konci januára 1919 bola v meste Weimar prijatá nová ústava Nemecka. Nenaplnilo sa očakávanie Lenina, Trockého a Stalina o reťazovom vzniku revolúcií pod vplyvom povojnovej biedy, inšpirovaných ruskou revolúciou.

Mierová zmluva.

Vzťahy medzi víťaznými a porazenými krajinami upravila 28. júna 1919 zmluva vo Versailles. Nemecko stratilo pomerne veľké územie. Najmä v prospech Francúzska (Alsasko-Lotrinsko) a Poľska (Poznaňsko a západné Prusko). Bolo prinútené výrazne redukovať svoj vojenský potenciál a najmä zaplatiť značné reparácie. Z iniciatívy W. Wilsona vznikla „Spoločnosť národov“, ktorá mala byť trvalým garantom mieru a mierového riešenia možných sporov medzi štátmi. Je istým paradoxom, že vznikla bez USA. Na Versailleskú zmluvu nadväzovali ďalšie zmluvy (Saint-germainská, Trianonská a ďalšie), ktoré upravovali vzťahy nových krajín (vrátane Československa), po rozpade Rakúska-Uhorska.

Silným faktorom budúcich udalostí bola medzinárodná politická aj ekonomická izolácia Ruska a Nemecka.

Nemecko nebolo schopné víťazným krajinám platiť nereálne určené reparácie a víťazné európske krajiny (najmä Francúzsko), nemohli splácať vojnové pôžičky od USA. Súhrnný dlh európskych víťazných mocností voči USA bol okolo 10 mld dolárov a tak po skončení vojny sa z dlžníka (pred vojnou viac ako 3,5 mld dolárov) stal veriteľ.

V Sovietskom zväze po skončení občianskej vojny a zahraničnej intervencii nastal obrovský pokles hospodárstva. Poľnohospodárska produkcia klesla zhruba na polovicu a priemyslová výroba na zlomok predvojnovej úrovne.

Rusko mohlo exportovať suroviny, ktoré potreboval nemecký priemysel a Nemecko mohlo dodávať priemyslové celky a výrobky, ktoré zasa potrebovalo Rusko. Takže

zmluva o spolupráci Nemecka a Ruska podpísaná v Rapalle (16.apríla1922) mala logické odôvodnenie. Bola pre obe krajiny pragmatickým riešením ich situácie. Neznamenala strategické politické spojenectvo Nemecka s Ruskom.

Zmluva z Rapalla predznamenala budúci obraz diplomatických hier medzi Nemeckom, ZSSR, Veľkou Britániou a Francúzskom.

V Rusku bola v roku 1921 prijatá politika zmiešaného ekonomického systému NEP, (Novaja ekonomičeskaja politika). Išlo o trhové vzťahy v poľnohospodárstve, potravinách, v časti priemyselnej výroby a centralizované riadenie strategického priemyslu, dopravy a bankovníctva. V roku 1923 asi 75% priemyselnej výroby bolo pod centralizovaným riadením a asi 20% priemyslu v súkromnom trhovom sektore. Politická moc zostala dôsledne v rukách Sovietov.

V rokoch 1926-1927 výroba v ZSSR dosiahla predvojnovú úroveň.

III. Nemecké reparácie a povojnové dlhy.

Dawesov a Youngov plán.

K riešeniu reparácií Nemecka a pôžičiek, ktoré USA poskytli Veľkej Británii a Francúzsku, bol vytvorený výbor na čele s Charlesom G. Dawesom (chicagský bankár, bývalý riaditeľ Úradu pre rozpočet). V apríli 1924 výbor predložil plán, ktorý bol založený na dočasnom znížení ročných reparačných platieb Nemecka a na pôžičke 200 miliónov dolárov. K tomu finančník J. P. Morgan vytvoril schému, podľa ktorej počas nasledujúcich štyroch rokov americké banky požičiavali Nemecku peniaze, aby mohlo plniť reparačné platby Francúzsku a Spojenému kráľovstvu. Tieto krajiny potom tieto platby z Nemecka použili na splácanie svojich vojnových dlhov voči Spojeným štátom. Dawesov plán bol riešením zotavenia nemeckej ekonomiky. Lenže môže byť aj príkladom „rizík úspechu“. Neexistovala prakticky žiadna kontrola investičnej politiky Nemecka a tak získané prostriedky boli z veľkej časti využité k novému vyzbrojovaniu. Samozrejme to vyžadovalo suroviny a podporovalo hospodársku spoluprácu Nemecko – ZSSR, čo ale nebolo v strategickom záujme západných mocností.

Pôžičky od amerických bánk podporovali nemeckú ekonomiku až do roku 1928. Na jeseň roka 1928 bol vytvorený ďalší výbor expertov, s cieľom navrhnúť konečné riešenie nemeckého problému reparácií. Tento výbor pod vedením Owena D. Younga, (šéf General Electric a člen Dawesovho výboru) navrhol plán, ktorý znížil celkovú sumu reparácií požadovaných od Nemecka na 29 miliárd dolárov, splatných počas 58 rokov. Plán obsahoval aj ďalšiu komerčnú pôžičku Nemecku v celkovej výške 300 miliónov dolárov. V roku 1929 ale vypukla svetová hospodárska kríza, ktorá odsúdila Youngov plán k neúspechu.

Svetová hospodárska kríza.

Hospodárska kríza bola v princípe súčasťou prirodzeného ekonomického cyklu trhovej ekonomiky. Ale medzi často uvádzané príčiny patrí silná expanzia ponuky peňazí zo strany centrálnej banky (Federal Reserve System, FED) Spojených štátov amerických, ktorý v rokoch 1921 až 1929 zvýšil množstvo zlatom nekrytých peňazí zo 42,1 na 68,8 miliárd dolárov, čo v priebehu týchto rokov viedlo k 63 % inflácii. Okrem toho sa prejavilo aj povojnové zníženie spotrebiteľských výdavkov a prepojenie medzinárodných finančných trhov významne ovplyvnilo rozsah krízy.

Po nástupe Franklina D. Roosevelta do úradu prezidenta USA v novembri 1932, Francúzsko a Spojené kráľovstvo oživilo spojenie medzi reparáciami a vojnovými dlhmi a viazali svoj záväzok zrušiť pohľadávky voči Nemecku (z konferencie v Lausanne 1932), na zrušenie svojich dlhov voči Spojeným štátom. Spojené štáty nemali záujem o výber reparácií od Nemecka, ale boli tvrdo požadovali splatenie svojich pôžičiek od spojencov.

Veľká hospodárska kríza sa ekonomiky ZSSR príliš nedotkla. V rokoch 1928-1941 národný dôchodok ZSSR vzrástol viac ako 6 násobne. Priemyslová výroba 10 krát. Významným bol najmä rozvoj leteckého, automobilového (traktory) a chemického priemyslu. K rozvoju hospodárstva významne prispeli obchodné vzťahy najmä s USA a Nemeckom. Cena za také tempo rozvoja ekonomiky ZSSR bola ale vysoká. O čo väčšie investície o to menšia spotreba obyvateľstva. Aj vývoz obilia a kritický nedostatok potravín. Dôsledkom bola občianska nespokojnosť a tvrdá represia zo strany vlády sovietskych (najmä v súvislosti s násilnou kolektivizáciou).

IV. Strategické otázky doby.

Stalin nepochyboval o principiálnej nezmieriteľnosti kapitalistického sveta s existenciou ZSSR. Za jedinou možnosť ako sa Sovietsky zväz môže vyhnúť vojne považoval udržanie mieru pokiaľ nezvíťazí socialistická revolúcia v ďalších vyspelých krajinách, prípadne ak by vypukla vojna medzi kapitalistickými krajinami (téma o vojne ako atribúte imperializmu).

Európa pokračovala v úsilí izolovať ZSSR v očakávaní, že Sovietsky zväz časom vnútropoliticky, alebo ekonomicky skolabuje a dôjde k zmene sovietskeho režimu. Po nástupe Hitlera (1933), politikou zmierovania (appeasement), Spojené kráľovstvo a Francúzsko v podstate podporovali Hitlera v jeho predstave získania „Lebensraumu“ na východe, ktorú Hitler koncipoval ešte v roku 1925.

Západné veľmoci mali ale aj vzájomné – možno povedať strategické odlišnosti záujmov. Príkladom bola otázka voľného svetového obchodu, ktorý USA videli ako súčasť riešenia svetovej hospodárskej krízy a jednak do budúcnosti ako zásadný princíp politiky USA v medzinárodnej spolupráci a ekonomickej dominancii. Winston Churchill

v princípe voľného obchodu však videl potenciálne ohrozenie britského impéria. Problémy existovali aj v odlišnosti záujmov Veľkej Británie a Francúzska vo vzťahu k Nemecku. Tento rozpor ale nebol len otázkou taktického charakteru (prístup k vymáhaniu reparácií). Jeho korene boli v odlišnom prístupe Spojeného kráľovstva a Francúzska k usporiadaniu kontinentálnej Európy. Veľkej Británii nevyhovovala dominancia Francúzska na kontinente. Držala sa stratégie „politiky rovnováhy“ na kontinente, v ktorej videla priestor na presadzovanie svojich záujmov.

Zahraničná politika USA tradične kolísala medzi izolacionalizmom a aktívnou účasťou v medzinárodných výzvach doby. Medzivojnové obdobie znamenalo pre USA určitú schizofreniu. Z dôvodu „historických“ nálad Američanov, museli prezidenti (Woodrow Wilson, Herbert C. Hoover, Franklin D. Roosevelt) vo vnútornej politike vytvárať dojem izolacionalizmu (Neutrality Acts z rokov 1935-1939). Ale na druhej strane W. Wilson už v januári 1918 predniesol kongresu svojich slávnych 14 bodov, ktoré odrážali stratégiu povojnového usporiadania a princípov medzinárodnej politiky. Na mierovej konferencii v Paríži presadil vznik Spoločnosti národov. Spojené štáty ale neboli ochotné podriaďovať sa medzinárodnému konsenzu, ktorý patril k základným princípom Spoločnosti národov a tak Kongres USA odmietol vstup do Spoločnosti národov ratifikovať.

Wilsonov nástupca Herbert C. Hoover (1929 -1933) kládol dôraz na odzbrojenie, o ktorom dúfal, že umožní Spojeným štátom presunúť peniaze z armády na domáce potreby. Predĺžením Washingtonskej námornej zmluvy z roku 1922 usiloval zabrániť pretekom v námornom zbrojení.

Franklin D. Roosevelt bol prezidentom od roku 1933 až do svojej smrti v roku 1945. Prvé dve funkčné obdobia mu zabral boj proti veľkej hospodárskej kríze. No v treťom a štvrtom období, išlo o mobilizáciu amerického hospodárstva, vstup do vojny po napadnutí USA (Pearl Harbour) a rokovania o usporiadaní sveta po 2. svetovej vojne. Napriek tomu, že podstatou bol idealista, jeho politické rozhodnutia sa riadili skôr pragmatizmom ako ideológiou. Zložitosť vzťahu vnútornej a zahraničnej politiky v USA sa ukázala aj v hľadaní riešenia, ako pri dodržaní zákonov o neutralite Spojených štátov dodať zbrane a vojnový materiál do Británie a ZSSR (lend-lease schéma).

Demontáž mieru z Versailles.

Nemecko našlo štátnika, ktorého v danej konkrétne historickej dobe potrebovalo. Bol nim Gustav Stresemann, minister zahraničných vecí (neskôr kancelár). Stresemann pochopil, že cesta k odstráneniu najťažších ustanovení Versailleského mieru nevedie cez odpor, ale získaním podpory Veľkej Británie a aj Francúzska. Obe tieto krajiny chápali potrebu obnovy Nemecka. Chybou bolo, že súčasne s obnovou Nemecka nie dostatočne pripravovali zabezpečenie rovnováhy síl v Európe potom, keď obnoví svoju ekonomickú, politickú a vojenskú silu. Spojené kráľovstvo ale o protinemeckú koalíciu Francúzskom nemalo záujem a koalíciu Francúzska so Sovietskym zväzom prekážala nedoriešená otázka hraníc na východe Poľska

(Curzonova línia), čo bolo v konflikte politických záujmov francúzsko-poľských vzťahov.

Prvým krokom demontáže Versailleskej zmluvy bolo prehodnotenie reparácií, ktoré rokovaniami v Lausanne (1932) boli radikálne znížené z pôvodných 132 mld na 3 mld mariek. Rozpad Versailleskej zmluvy pokračoval neúspešnými rokovaniami o odzbrojení (Locarno 1925, Londýn 1933), ktoré Nemecko v roku 1933 opustilo. Rovnako ako opustilo aj Spoločnosť národov a v roku 1935 obnovilo Reichswehr.

Mussoliniho Taliansko iniciovalo spolu s Veľkou Britániou vznik „Paktu štyroch“ (Taliansko, Nemecko, Veľká Británia, Francúzsko). Pakt bol podpísaný v roku 1933 v Ríme. Napokon však nebol ratifikovaný pre vnútropolitickú neudržateľnosť vo Francúzsku a Spojenom kráľovstve

A udalosti naberali spád. Vstupom Reichswehru do Porýnia (1936) Nemecko bez reakcie narušilo demilitarizované pásmo určené zmluvou. Nasledoval anšlus Rakúska a Mníchovská dohoda (1938). Rozbitie Československa a 15. marca 1939 obsadenie Prahy nemeckou armádou. Prezident E. Beneš sa k Mníchovskej dohode vyjadril slovami : „*V dubnu 1938 kedyž nastoupili vládu ve Francii Daladier a Bonet byli jsme v Evropě v táboře zásadně, vysloveně a rozhodně protifašistickém a protinacistickém, už naprosto sami jen se Sovětským svazem*“, (E.Beneš, *Paměti*).

Odhaduje sa, že politikou "zmierenia" s Hitlerom sa Wehrmacht posilnil výzbrojou pre takmer 50 divízií. Hitler navyše získal československý vojensko-priemyselný komplex, vrátane kompletnej vojenskej infraštruktúry. Takže diplomacia zmierovania s Hitlerom sa osobitne Francúzsku nevyplatila.

V. Politika a hospodárska spolupráca

Obdobie pred nástupom Hitlera k moci (1933).

Vzťah ekonomickej spolupráce Sovietskeho zväzu a Nemecka sa vyvíjal tak, ako sa vyvíjali politické pozície a záujmy týchto krajín. Obchodné vzťahy boli barometrom politických vzťahov. Napriek tomu, že jej hlavnou motiváciou bola ekonomika, obsahom boli aj politické a vojenské otázky. Po rokovaníach v Locarne (1925), podpísalo Nemecko so Sovietskym zväzom zmluvu o vzájomnej neutralite (1926). Zmluvne strany sa zaviazali nevstúpiť do žiadnej politickej koalície, ktorá by bola namierená proti druhej zmluvnej strane a zachovajú neutralitu, ak jedna z nich bude vojensky napadnutá.

V Sovietskom zväze sa najviac angažovali Krupp dodávkami technológií ťažkého priemyslu a IG Farben investíciami chemického a farmaceutického priemyslu. Ale Nemecko spoluprácu so ZSSR využívalo aj k posilneniu diplomatických pozícií vo vzťahu k Veľkej Británii a Francúzsku. Stresemann hral hru s použitím „strašiaka bolševizmu“.

Samozrejme Sovietsi poznali Mein Kampf (1925) ale podľa J. V. Stalina neexistoval strategický rozdiel medzi západnými demokraciami a Nemeckom, daný ich kapitalistickou podstatou a nezmieriteľnosťou s existenciou sovietskeho systému. A tak ako predtým strašil Stresemann Britov a Francúzov bolševizmom, Sovietsky zväz naznačoval Veľkej Británii a Francúzsku, že má aj iné možnosti spolupráce. A hospodársku spoluprácu so všetkými chápal veľmi pragmaticky.

Vzťahy po roku 1933.

Ekonomická spolupráca medzi Nemeckom a ZSSR po nástupe Hitlera (1933), pokračovala v menšom rozsahu ako v predchádzajúcich rokoch. Dovoz z Nemecka klesol na menej ako desatinu objemu z roku 1932. Okrem politických rozporov existoval problém pomerne veľkého dlhu ZSSR k Nemecku z predchádzajúcich rokov, ktorý bolo potrebné splácať (cca 1,2 mld ríšskych mariek). Zapôsobil aj normálny trhový mechanizmus. Nemecké firmy mali dostatočný domáci dopyt a neboli motivované k exportu. Dovoz z Nemecka klesal, ale platby zlatom do Ríše zostali v rokoch 1933-1935 na relatívne vysokej úrovni. Takže začiatkom roka 1936 ZSSR splatil svoj dlh Nemecku.

Rokovania o hospodárskej spolupráci medzi Nemeckom a ZSSR sa oživil. Boli šachovou partiou, v ktorej sa hralo o čas, aj o konkrétne položky a termíny dodávok. V týchto rokovaniach mali veľký význam schopnosti jednotlivých „vyjednávačov“. Na jednej aj druhej strane. boli veľmi vysoké. Tiež boli dôležité informácie získané spravodajskými službami. Nielen o pozíciách rokujúcich strán, ale aj zámeroch „tretích strán“. Obe strany naznačovali, že existujú aj iné možnosti spolupráce, či až spojenectva.

Vývoj rokovaní o hospodárskej spolupráci.

V kombinácii splateného dlhu ZSSR a potrieb surovín Nemecka získal Sovietsky zväz v rokovaniach výhodu. Do rokovaní nastúpili Hjalmar Schacht (prezident ríšskej banky a neskôr minister hospodárstva), ministri Hermann Göring, Joachim von Ribbentrop a veľvyslanec v Moskve Friedrich von Schulenburg. Významnú úlohu v rokovaniach plnil vedúci pracovník oddelenia obchodnej politiky ministerstva zahraničných vecí Nemecka Karl Schnurre. ZSSR spočiatku zastupovali najmä Jakov Suritz veľvyslanec ZSSR v Berlíne, Dawit Kandelaki, šéf obchodného oddelenia v Berlíne, neskôr ale aj Anastas Mikojan, (od roku 1938 ľudový komisár pre zahraničný obchod) a Maxim Litvinov (ľudový komisár pre zahraničné veci), ktorého v máji 1939 nahradil Vjačeslav Molotov.

Požiadavky Nemecka na suroviny narastali ale politické udalosti v Európe (napríklad Nemecko 26.januára 1934 podpísalo s Poľskom „pakt o neútočení“) spôsobovali ochladzovanie a otepľovanie vzájomných vzťahov. Ale reálne materiálne potreby sa presadzovali v pragmatickom prístupe oboch strán.

29 apríla 1935 H. Schacht, usiloval o dohodu, ktorá by riešila narastajúce potreby surovín pre nemecký zbrojný priemysel a tiež nedostatok devízových prostriedkov

dodávkami zlata z Ruska. Iniciatívu s maximálnym hospodárskym pragmatizmom, bez ideologických prekážok prejavil H.Göring (24.12.1936). Významnejší prielom ale nedosiahli. Pribrzdenie spolupráce spôsobilo, že do rokovaní počas leta 1937 a roku 1938 vstúpili noví kľúčoví hráči. Veľvyslanca Jakova Surlitza nahradil Konstantin Jurenev. Rokovania opustil Dawit Kandelaki a ďalší. Z nemeckej strany išlo o výmenu H. Schachta a nástup Waltera Funka. Vzájomná obchodná výmena v roku 1938 klesla asi v porovnaní s rokom 1937 o polovicu).

Na jar 1939 sa nemecko-sovietske rokovania dostali do slepej uličky. Bez ohľadu na potreby Nemecka v oblasti surovín bol Hitler v politických vzťahoch so Sovietskym zväzom, ktoré by priniesli oživenie obchodu opatrný. Stále si nechcel komplikovať možné vzťahy s Veľkou Britániou a Francúzskom. Naopak Stalinovi práve o to išlo. Napokon zvýšený dopyt Nemecka po surovinách a Sovietskeho zväzu po nemeckých strojoch priviedol obe krajiny opäť k rokovaciemu stolu. Iniciatíva vyšla od nemeckého veľvyslanca v ZSSR Friedricha von Schulenburga a Karla Schnurreho. Je paradoxom, že Schulenburg podsúval Hitlerovi ideu rovnakú ako Stalin. „Prečo podstúpiť riziká, ktoré vojna vždy obsahuje, keď to o čo ide (suroviny) je možné získať dohodou“.

Je možné, že v kombinácii významného oslabenia Červenej armády spôsobeného čistkami jej velenia, potrieb hospodárskej spolupráce a Schulenburgovej presvedčivej argumentácii, že z Ruska nebezpečie v najbližších rokoch nehrozí, začal Hitler čoraz viac za aktuálneho protivníka považovať Veľkú Britániu. Nasvedčuje tomu jednak jeho dobová rétorika, ale možno aj zvýšenie dôrazu na budovanie nemeckej námornej sily.

V tejto zmenenej situácii Karl Schnurre pokračoval v iniciatíve. Jeho plánom (1.12.1938) bolo výrazne oživiť tradičný obchod. Problém tohto plánu dobre vyjadril americký historik Gerhard Weinberg. *„Ruské požiadavky na vojenské vybavenie v rámci obchodnej dohody, ako aj dlhodobý charakter obchodného úveru - možno zámerne – dali obchodným rokovaniam politický aspekt, ktorý Hitler, ako sa čoskoro ukázalo, urobiť nechcel“*. V podstate ani jedna strana nechcela stratiť výhodu existencie iného variantu.

O týchto rokovaniach druhý nemecký tajomník na moskovskom veľvyslanectve von Herwarth (alias „Johnnie“), 6. januára informoval amerického chargé d'affaires Alexandra Kirka : *„V dôsledku rokovaní, ktoré prebiehajú v Berlíne, medzi nemeckou a sovietskou vládou bude čoskoro uzavretá obchodná dohoda o rozšírení nemecko-sovietskeho obchodu“*.

Medzitým (10.februára1939) Anastas Mikojan rokoval s von Schulenburgom. Ponúkol dodávky surovín v hodnote 50 miliónov mariek ročne. Schulenburg ponuku neprijal. Mikojan zvýšil ponuku na suroviny za 70 miliónov v prvom roku a 75 miliónov v druhom roku. Na druhej strane Nemeckú ponuku šesťročnej pôžičky na 5% úrok s 75% ríšskou zárukou Mikojan vyrokoval na sedemročnú pôžičku s 4.5% úrokom a 100% ríšskou zárukou.

O týchto rokovaniach „Johnnie“ už 15.2.1939 informoval Alexandra Kirka s tým, že takáto dohoda nie je v blízkom čase pravdepodobná. Lenže sa mýlil. Nepočkal na koniec handlovania Schulenburga s Mikojanom. Do 1.marca 1939 sa obe strany k dohode priblížili a napokon 19.8.1939 bola podpísaná nová zmluva o hospodárskej spolupráci. Stalin predpokladal, že zvyšovanie dodávok surovín bude pôsobiť ako argument proti vojne Nemecka so Sovietskym zväzom.

V rovnakom čase, keď zástupcovia Sovietskeho zväzu rokovali s Nemeckom o novej zmluve Stalin ponúkal Veľkej Británii a Francúzsku možnosť troj-aliancie. Západ sa už ale zaviazal Poľsku. Tak na rozsiahly sovietsky návrh zo 17. apríla sa Briti neponáhľali s odpoveďou a nakoniec 8. mája a 27. mája predložili vlastné plány. Sovietska strana oba návrhy odmietla. V tom čase už ZSSR vedel, že pokiaľ Briti a Francúzi nebudú ochotní prísúpiť na Stalinove rozsiahlejšie požiadavky, majú možnosť od Nemcov získať oveľa viac. Na druhej strane v Nemecku obava, že Veľká Británia a Francúzsko môžu mať blízko k dosiahnutiu dohody so Sovietskym zväzom, vytvorila pre Schnurreho návrh významnú podporu k obnoveniu rokovaní s Moskvou.

Nemci ale tiež nemali len jednu možnosť. V roku 1939 v Londýne prebiehali rokovania britského ministra obchodu Williama Henry Hudsona s nemeckým štátnym radcom Wohlthatom, ktorý konal v zhode s plánom Hermanna Göringa. Jednalo sa o ekonomických aj politických otázkach. Rokovania sa zúčastnil aj veľvyslanec Nemecka v Londýne Dirksen, ktorý v správe do Berlína hodnotil rokovania ako veľmi uspokojivé. Napokon táto simultánka na nemeckej strane vyústila do rozhodnutia.

Prispeli k tomu dve udalosti.

Májová správa nemeckého „Úradu pre plánovanie vojnovnej ekonomiky“ varovala, že ak by Rusko v nadchádzajúcej vojne bolo na nepriateľskej strane, Nemecko by muselo nájsť náhradu za približne 165.000 ton ruského mangánu a 2 milióny ton ropy ročne. Existujúce zásoby ropy v prípade vojny odhadovali zhruba na 3 mesiace. Druhou udalosťou bolo stretnutie Hitlera s armádnym velením (23.mája 1939). Hitler zistil veľkú neochotu armády čo i len uvažovať o vojne s „východom i západom“ naraz. Napokon 30. mája 1939 štátny tajomník Weizsäcker oznámil Schulenburgovi, že na rozdiel od predchádzajúcich politických plánov, sa Nemecko definitívne rozhodlo začať rokovania so Sovietskym zväzom. Zrejme sa Schulenburg o túto informáciu nepodelil s von Herwarthom, lebo začiatkom júna „Johnnie“ oznámil Kirkovi že neočakáva nejaké významnejšie výsledky z blížiacich sa nových ekonomických rokovaní, pretože ani jedna strana nie je zrejme ochotná vzdať sa dostatočného množstva tovarov, ktoré sama potrebuje. Rozhovory sa ale znovu otvorili 21. júla.

Pakt Ribbentrop - Molotov (23.8.1939).

V rokoch 1938-1939 v podstate existovali tri možnosti vyústenia koncertu európskych veľmocí. Prvou bola kolektívna obrana založená na spojení Veľkej Británie, Francúzska a Sovietskeho zväzu proti nebezpečenstvu agresie z Nemecka. Druhou bola možnosť vojny koalície Spojeného kráľovstva, Francúzska a Nemecka proti ZSSR. Napokon treťou bolo spojenectvo Nemecka so Sovietskym zväzom, bez nepriateľstva ZSSR proti Veľkej Británii a Francúzska.

Sovietsky zväz stratil dôveru v možnosť kolektívnej obrany s Francúzskom a Veľkou Britániou proti Hitlerovi a Mussolinimu. Stalin v tejto situácii považoval za nutné vyhnúť sa vojne „proti všetkým“. Využil iniciatívu Nemecka k spojeneckej zmluve. Ešte pár dní pred podpisom paktu boli vedené v Moskve rokovania s Francúzskom a Veľkou Britániou o vojenskej spolupráci. Tieto rokovania (21. augusta 1939) stroskotali.

Diplomacia Veľkej Británie a Francúzska a rovnako tak Sovietskeho zväzu boli odrazom ich stratégie. Z archívov, ktoré boli sprístupnené 31. decembra 1969 sa ukázalo, že minister zahraničia Viscount Halifax a ministerský predseda Veľkej Británie Neville Chamberlain boli proti reálnej dohode so Sovietskym zväzom. Halifax o svojom postoji informoval veľvyslanca Poľska Raczynského 21. apríla 1939.

V niektorých publikáciách je pakt Ribbentrop-Molotov dávaný do súvislosti s Mníchovskou dohodou z roku 1938. Pripúšťajú, že dohoda v Mníchove znamenala zásadný krok k zmene bezpečnostnej politiky Sovietskeho zväzu. Iní ale význam Mníchova ako počiatok cesty k paktu Ribbentrop-Molotov bagatelizujú.

Je skutočnosťou, že Veľká Británia aj Francúzsko sa dohodou v Mníchove istým spôsobom vrátili k odzbrojovacej konferencii v Locarne, Henry Kissinger k tomu v diele „*Umění diplomacie*“, píše

„ Locarnský pakt (1925) byl přivítán s nesmírnou úlevou, jako úsvit nového pořádku. Tři ministři zahraničí – Aristid Briand z Francie, Austen Chamberlain z Velké Británie a Gustav Stresemann z Nemecka – obdrželi Nobelovu cenu míru. Avšak uprostřed všeho jáso tu si nikdo nevšiml, že se tito státníci vyhnuli skutečným problémům. Locarno nenastolilo evropský mír, nýbrž definovalo budoucí válčiště“.

Od 1. septembra 1939 po 22.6.1941

Po vypuknutí vojny Nemecka s Veľkou Britániou a Francúzskom, Sovietsky zväz do vojny nevstúpil. Zmluva s Nemeckom ho k takému kroku nezaväzovala. Ale Nemecké požiadavky na suroviny pokračovali. Nemci požadovali aby ich dodávky priemyselného tovaru nasledovali až po dodávkach ruských surovín. Sovieti požadovali počas prvého roka plnenia zmluvy väčšie zásielky nemeckých strojov a zbraní. Slovom handlovalo sa. Jedenásteho februára 1940 sa konečne dosiahla dohoda, ktorej podmienky sa len málo podobali nemeckej interpretácii sovietskych sľubov v zmluve z 28. septembra

1939. Napriek tomu ale, v lete 1940 došlo k určitému nárastu sovietskych dodávok. To niektorí historici interpretujú ako povzbudenie Nemecka vo vojne s Britániou. Taká interpretácia sa nedá vylúčiť, lebo pokiaľ trvala vojna na západe, bol menej pravdepodobný útok Nemecka na ZSSR.

V roku 1940 sa začali rokovania o príprave hospodárskej zmluvy v roku 1941. Proces vyjednávania bol náročný a podmienky pripravovanej zmluvy boli priaznivejšie pre Sovietsky zväz. Prejavila sa Göringova kompromisná politika. V skutočnosti sa nemecké zásielky zhruba rovnali sovietskym dodávkam a plnenie zo strany Nemecka naďalej predbiehalo dodávkam surovín zo Sovietskeho zväzu.

Stalin bol presvedčený, že ZSSR dokáže zostať mimo vojny najmenej do roku 1942 a možno až do roku 1943. K tomu Sovietsi až úzkostlivo plnili podmienky hospodárskych zmlúv, aby signalizovali kooperatívne zámery a oddialili možný útok.

Nedôvera ZSSR k vládam Veľkej Británie a Francúzska mala svoje opodstatnenie. Po napadnutí Poľska Nemeckom, keď Veľká Británie a Francúzsko pomerne dlho viedli tak zv. „Podivnú vojnu“ a existujú dôkazy (napr. kniha „*Faktor Churchill*“ od bývalého premiéra Veľkej Británie Borisa Johnsona, kde je konkrétne popísaná predstava vplyvných britských kruhov o stále existujúcich možnostiach spoločnej vojny s Nemeckom proti ZSSR, ktoré zabrzdlili len verejná mienka vo Veľkej Británii. Takých myšlienok sa Winston Churchill napokon nevzdal ani koncom vojny v roku 1945, ako konkrétne uvádza B. Johnson.

VI. Hospodárske vzťahy s Veľkou Britániou a USA.

Vo Veľkej Británii v obchode so Sovietskym zväzom existovala zásadná ideologická a politická prekážka. W. Churchill vo funkcii ministra financií oficiálne vyhlásil (1926), že britské firmy obchodujúce s Ruskom nemôžu počítať s podporou jeho ministerstva. V máji 1927 dokonca londýnska polícia uskutočnila raziu v budove Sovietskeho obchodného zastúpenia v Londýne a v spoločnosti ARCOS (All Russian Co-operative Society), ktorá obchodovala so Sovietskym zväzom. Firma bola obvinená z podvratnej činnosti. Škandál viedol až k prerušeniu diplomatických stykov medzi Veľkou Britániou a ZSSR (27.mája1927). Svoju úlohu mohlo zohrať aj zavedenie zlatého štandardu britskej libry. To mohlo viesť k zníženiu konkurencieschopnosti britského tovaru na medzinárodnom trhu.

Americké firmy mali absolútne pragmatický prístup k hospodárskej spolupráci. S Nemeckom aj so ZSSR. Alfred P. Sloan (CEO General Motors) ešte v roku 1939 považoval pokračujúcu priemyselnú výrobu pre nacistickú vládu za zdravú obchodnú prax a riaditeľ James D. Mooney, obdržal v auguste 1938 „Veľký kríž nemeckého orla“ za službu ríši. Na druhej strane treba poznamenať že americké firmy významne prispeli k industrializácii ZSSR. Vo februári 1930 bola medzi sovietskym Amtorgom a firmou Albert Kahn, Inc., podpísaná dohoda, podľa ktorej sa Kahnova firma stala poradcom

sovietskej vlády pre priemyselnú výstavbu. Táto spoločnosť zabezpečila výstavbu v Sovietskom zväze viac ako 500 priemyselných zariadení už v priebehu 1. päťročnice (1928-1932).

Lend and Lease.

Po napadnutí Veľkej Británie, začali z USA spojencom v Európe prúdiť zbrane, lietadlá, palivo, šatstvo i jedlo. Dokopy za cca 50 miliard USD. Do Veľkej Británie šlo asi tri pätiny tejto pomoci. Časť z nej však transferom ďalej do Sovietskeho zväzu.

Ako ukazujú dostupné štatistiky, Sovietsky zväz v rámci programu pomoci dostal materiál v hodnote 11 miliard USD. Išlo predovšetkým o motorové vozidlá, (433.967 nákladných aut Studebaker a známych osobných vozidiel Jeep). Ďalej 7287 tankov, 3066 ľahkých bombardovacích lietadiel, 865 stredných bombardérov a 6695 stíhačiek. Hlavné objemy západnej pomoci Sovietskemu zväzu začali masívne prúdiť až po porážke Wehrmachtu v bitke pred Moskvou v decembri 1941. Do konca roka 1941 spojenci dodali 669 lietadiel, 445 tankov. V porovnaní s produkciou vojenského priemyslu ZSSR to nepredstavovalo rozhodujúcu mieru. Maršál Georgij Konstantinovič Žukov vo svojich memoároch, uvádza, že od januára 1939 do 22.júna 1941 bolo zo sovietskeho priemyslu dodané 7.000 tankov a 17.000 bojových lietadiel.

Dodávky vo významnejších množstvách (najmä leteckého benzínu, lokomotív, radiostanic, munície, meď, ocel, hliník), sa rozbehli až od roku 1942. Otázkou teda je, ako by sa vyvíjali veľké sovietské ofenzívy po roku 1942 bez nich.

VII. Diplomati a tí druhí.

Hjalmar Schacht, (22.1.1877 – 3.6.1970).

Významná osobnosť medzivojnového Nemecka (Prezident ríšskej banky, Minister hospodárstva). Po stránke hospodárskej postavil hitlerovské Nemecko na nohy. Tým bol daný aj jeho vplyv v politických vzťahoch Nemecka. V roku 1937 H. Schacht odstúpil s funkcie a začiatkom roka 1938 ho nahradil Walther Funk. V roku 1944 H. Schacht bol pre podozrenie z účasti na pokuse o atentát na Hitlera gestapom zatknutý a daný do koncentračného tábora. Norimberským procesom bol neskôr oslobodený. Po vojne založil v Nemecku bankový dom a pôsobil ako ekonomický poradca v zahraničí. Na stretnutie s Hjalmarom Schachtom spomína vo svojej autobiografii aj Imrich Karvaš, popredný národohospodár Slovenského štátu, ktorý pre podporu Slovenského národného povstania (finančné zabezpečenie SNP, predisponovanie cca 7,3 ton zlata z centrálnej slovenskej banky do švajčiarskych bánk) bol zatknutý gestapom a koncom vojny sa v koncentračnom tábore Dachau, neskôr v Reichenau s H. Schachtom stretol. Zaujímalo sa o jeho vzťah k Hitlerovi. Schacht potvrdil, že v Hitlerovi a v nacistoch už pred rokom 1933 videl jedinou politickou silu, ktorá dokáže Nemecko z povojnového marazmu vytriahnuť a zrovnoprávniť na medzinárodnom poli. Považoval za svoju povinnosť pomáhať pri zrode a budovaní silného Nemecka. No

keď videl že nacisti sledujú imperiálnu politiku, dostal sa do sporu a postupne bol zbavovaný vplyvu.

Karl Schnurre (24.11.1898–29.9.1990).

Nemecký diplomat a právnik. Po štúdiu práva pôsobil ako atašé na nemecko-britskom zmiešanom arbitrážnom súde v Londýne. Druhého januára 1928 nastúpil na nemecké ministerstvo zahraničných vecí v Berlíne. Od 16. augusta 1930 až do roku 1936 pracoval na nemeckom veľvyslanectve v Budapešti. V apríli 1936 získal vedúce postavenie v oddelení obchodnej politiky ministerstva zahraničných vecí. Počas leta 1939 viedol tajné rokovania so zástupcami Sovietskeho zväzu, ktoré 19.8.1939 vyvrcholili podpísaním nemecko-sovietskej hospodárskej dohody. Táto dohoda zohrala kľúčovú úlohu v pakte Ribbentrop-Molotov. Jedenásteho marca 1940 bol povýšený v rámci ministerstva zahraničných vecí na veľvyslanca prvej triedy. V roku 1942 bol zástupcom vedúceho oddelenia obchodnej politiky a 28. septembra 1944 sa stal vedúcim oddelenia. Po druhej svetovej vojne K.Schnurre svedčil ako svedok v Norimberskom procese a poskytoval svedectvo v prospech štátneho tajomníka Ernsta von Weizsäckera a svojho dlhoročného nadriadeného, veľvyslanca Karla Rittera. Neskôr K. Schnurre pracoval v priemysle ako výkonný riaditeľ Združenia nemeckých lisovní oleja. V roku 1968 napísal memoáre.

Friedrich-Werner Graf von der Schulenburg (20. 11.1875 – 10.11.1944)

Pochádzal z brandenburského rodu, ktorý bol súčasťou starej šľachty. Po roku služby v armáde študoval právo v Lausanne, Mníchove a Berlíne. Od roku 1922 do roku 1931 bol nemeckým veľvyslancom v Iráne. V rokoch 1931 až 1934 pôsobil ako nemecký veľvyslanec v Rumunsku. Potom bol vyslaný do Moskvy. Bol posledným nemeckým veľvyslancom v Sovietskom zväze. Jeho diplomatická úloha pri spolupráci Nemecka so ZSSR v ekonomickej i politickej oblasti bola veľmi významná. Po dlhotrvajúcom konflikte s nacistickým režimom sa obrátil proti nacistickej strane a pripojil sa ku sprisahaniu proti Adolfovi Hitlerovi. Po neúspešnom sprisahaní z 20. júla 1944 bol popravený.

Jakov Zacharovič Suritz (1882-1952)

Bol skúseným sovietskym diplomatom. Pracoval vo Francúzsku, Dánsku, v Nemecku a napokon sa vrátil do Paríža. V roku 1934 bol vymenovaný za veľvyslanca ZSSR v Berlíne. Mal mimoriadne intelektuálne schopnosti, ale aj nevýhody. Bol komunista a navyše žid, čo v Berlíne v tom čase nebolo až také atraktívne. Mal rád obrazy impresionistov. Nevieť či mu to v kontakte práve s neuznaným umelcom Hitlerom bolo výhodou. Udržiaval blízke styky s veľvyslancom USA Williamom E. Doddom, Jeho dcéra Martha, ktorá s otcom prišla do Berlína bola údajne získaná k práci pre Sovietov. Motívom mal byť milenecký vzťah s diplomatom Borisom Vinogradovom, prvým tajomníkom veľvyslanectva ZSSR. Z niektorých správ, ktoré Suritz písal do Moskvy vyplýva, že mal v Berlíne skutočne významné kontakty. Tak

napríklad 14.januára 1935 napísal M. Litvinovi „*Váš nemecký priateľ (nemenoval o koho ide) nám povedal, že existuje veľmi silný tlak z vplyvných kruhov Reichswehru a blízkych k Schachtovi na zmierenie a hospodársku dohodu s nami*“. Štrnásteho decembra 1936 Göring vyjadril želanie, že chce rozšíriť a zlepšiť nemecko-sovietsky obchod s tým, že lepšie sovietsko-nemecké hospodárske vzťahy by nevyhnutne viedli aj k lepším politickým vzťahom. Suritz k tomu referoval, že Göring mu nepredložil žiadne konkrétne ponuky na zlepšenie politických vzťahov, len opakovane povedal, že viac vzájomného obchodu nevyhnutne zlepší aj politické vzťahy. Vedel čo chce Suritz počuť, ale nemal čo konkrétne navrhnúť. Zo správy Suritza Litvinovovi, (27. januára 1937) vyplýva, že Schacht určil niekoľko politických podmienok. Konkrétne koniec sovietskej intervencie v španielskej občianskej vojne; ukončenie podpory vlády Léona Bluma vo Francúzsku a aby sa Sovietsky zväz vzdal spojenectiev s Francúzskom a Československom. V tom čase Schacht už prehrával súperenie o kontrolu nemeckej hospodárskej politiky s ostatnými nacistickými vodcami a hľadal úspech v zahraničnej politike, ktorý by mohol obnoviť jeho prestíž u Hitlera. Suritz odporučil aby Schachtova ponuka bola odmietnutá, ale aby Kandelaki ďalej rokoval so Schachtom, lebo je znepokojený vyhliadkou Nemecka na dosiahnutie dohody s "inými štátmi" proti Sovietskemu zväzu. Litvinov nariadil Suritzovi, aby sa osobne zúčastnil rozhovorov Kandelaki-Schacht. Vo februári 1937 Maxim Litvinov oznámil Stalinovi, že Kandelaki a Suritz sa stretli so Schachtom, ale rozhovory nevedli k oživeniu obchodu. V tejto situácii bol Suritz 7. apríla 1937 pridelený ako nový sovietsky veľvyslanec vo Francúzsku. Jakov Suritz bol v roku 1948 penzionovaný a posledné roky dožil so zbierkou svojich impresionistov vo svojej dači, kde zomrel na infarkt 2. januára 1952.

Dawit Kandelaki,

Pochádzal z gruzínskej šľachtickej rodiny. V roku 1912 sa stal členom Strany socialistických revolucionárov. Bol ľudovým komisárom pre vzdelávanie v Gruzínsku (1921 – 1930). Od roku 1930 do decembra 1934 viedol sovietsku Obchodnú misiu v Štokholme. V rokoch 1935-1937 viedol Obchodnú misiu ZSSR v Berlíne. Počas svojho pobytu v Berlíne pôsobil údajne ako špeciálny agent Stalina a Molotova. Napríklad podľa Jevgenija Gnedina, tlačového tajomníka sovietskeho veľvyslanectva v Berlíne v tom období pri rokovaníach s Nemcami vyvolával dojem, že má osobitné zmocnenia Stalina a robil rozhodnutia presahujúce právomoci vyplývajúce z jeho oficiálnej funkcie. Kandelaki sa stal obeťou čistiek. V roku 1937 bol z Berlína odvolaný a 29. júla 1938 odsúdený a zastrelený.

John Herbert King, alias "MAG".

King bol pracovník britského ministerstva zahraničných vecí, ktorý zabezpečoval šifrovú komunikáciu ministerstva. Správy poskytoval Sovietskemu zväzu v rokoch 1935 až 1937. Bol odhalený a v októbri 1939 odsúdený na 10 rokov väzenia. Mal v podstate šťastie. Ak by pokračoval v činnosti ešte po vstupe Británie do vojny, potom by jeho rozsudok pravdepodobne znel inak. King bol prijatý na ministerstvo

zahraničných vecí v roku 1934 a poslaný do britského zastúpenia v Spoločnosti národov v Ženeve. Tam pre finančné problémy začal spolupracovať s Henri Pieckom, holandským občanom, ktorý pracoval pre sovietsku spravodajskú službu. Hoci oficiálne britské archívy preukazujú vinu Kinga iba z odovzdávania informácií Sovietom v rokoch 1935 až 1937, niektorí historici uvádzajú, že informácie, ktoré odovzdal King sovietskej NKVD, poskytli Stalinovi cenný pohľad na britské diplomatické aktivity až do roku 1939. Henri Pieck riadil Kinga až do roku 1936. Potom jeho riadenie prevzal Theodor Maly, ktorý v 20-tych a 30-tych rokoch žil ilegálne v zahraničí pod menom Mr. Peters. Bol jedným z riadiacich orgánov britskej sovietskej špiónážnej skupiny NKVD známeho ako Cambridgeská päťka: (Kim Philby, Donald Maclean, Guy Burgess, John Cairncross a Anthony Blunt.). V roku 1937 Maly sa vrátil sa do Moskvy a pracoval v centrále NKVD. Zásluhou prebehlika Waltera Krivitského bola jeho identita prezradená britskému veľvyslanectvu vo Washingtone. Krivitský bol 10. februára 1941 nájdený mŕtvy v hoteli Bellevue (teraz Kimpton George Hotel) vo Washingtone. Theodor Maly bol pravdepodobne v roku 1938 zatknutý a údajne sa pri výsluchu priznal, že bol nemeckým agentom. 20.septembra 1938 tribunál odsúdil Malého na trest smrti a bol popravený. Sovietska vláda rehabilitovala Malého 14. apríla 1956.

Rudolf "Dolf" von Scheliha (31.5. 1897 – 22.12.1942)

Bol diplomatom na veľvyslanectve Nemecka vo Varšave. Skúsenosť z 1. svetovej vojny vraj ovplyvnila jeho politické myslenie a tak sa ochotne zapojil sa do protinacistického hnutia. V roku 1934 bol sovietskou spravodajskou službou (údajne však aj s finančnou motiváciou) získaný na spoluprácu. Počas diplomatickej práce odovzdával dôverné dokumenty sovietskej spravodajskej službe. Patril do významného zoskupenia, ktorému nemecká kontrarozviedka dala meno „Červená kapela“. Po invázii do Sovietskeho zväzu v júni 1941 sa kontakt so sovietskou spravodajskou službou prerušil. Sovietska rozviedka sa s ním neúspešne pokúsila obnoviť komunikáciu. V máji 1942 poslala agentku Ernu Eiflerovú, aby sa pokúsila s von Schelihom nadviazať kontakt v Berlíne, ale Erna bola pomerne skoro zatknutá. Von Scheliha bol popravený vo väzení Plötzensee 14. decembra 1942.

Arvid Harnack

Od roku 1933 bol radcom Ríšskeho ministerstva hospodárstva. Zaoberal sa platobnými bilanciami a devízovými obchodmi. Agentom NKVD sa stal v 30-tych rokoch. Podľa zdrojov KGB v rokoch 1935 až 1938 poskytoval informácie o stave nemeckých financií, nemeckých investíciách v zahraničí a o nemeckom zahraničnom dlhu. Poskytoval informácie aj o tajných obchodných dohodách. V tom čase na Sovietskom veľvyslanectve v Berlíne pôsobil ako tretí tajomník Alexander Korotkov, ktorý používal alias Erdberg. Bol to spravodajský dôstojník, ktorý väčšinu 30-tych rokov tajne pôsobil v Európe. Motiváciou Harnacka stať sa špiónom, bol jednak protinacistický postoj, ale údajne aj peniaze. V septembri 1940 Harnack poskytol Korotkovovi spravodajskú správu, z ktorej vyplývalo, že nacistický štát plánuje vojnu

proti Sovietskemu zväzu. Od apríla 1941 Harnack pôsobil ako sprostredkovateľ pri prenose správ od niekoľkých ľudí v odboji, vrátane Schulze-Boysena, tieto správy boli zašifrované (Johann Wentzel) a odovzdané radistovi. Prvého júla 1941 Korotkov a zamestnanci sovietskeho veľvyslanectva opustili Nemecko. Lokalizovanie rádiového vysielača Johanna Wenzela v júni 1942 rádiovou kontrarozvedkou Funkabwehr viedlo k jeho zajatiu gestapom a nakoniec aj iných členov skupiny, vrátane Arwida Harnacka a jeho manželky. Siedmeho septembra 1942 boli Harnackovci zatknutí gestapom. Arvid Harnack bol Ríšskym vojenským tribunálom odsúdený na trest smrti 19. decembra a o tri dni neskôr bol popravený vo väznici Plötzensee v Berlíne.

V období 30-tych rokov pre sovietske spravodajské služby pracovali mnohí agenti. Možno je vhodné spomenúť skupinu Richarda Sorgeho a Sándora Radó. Obaja vstúpili do histórie informovaním Stalina o termíne napadnutia Sovietskeho zväzu Nemeckom. Významnú úlohu v budovaní spravodajskej siete v USA a Veľkej Británii mali Jan Petrovič Čerňak, (GRU) ktorý budoval výkonnú sieť agentov v zbrojnom priemysle USA (zomrel v roku 1995) a Arnold Deutsch (alias Lang) v Londýne, kde získal k spolupráci známu skupinu okolo Kima Philbyho, nazývanú päťkou z Cambridge a údajne ďalších asi 15 agentov. Zahynul, keď loď na ktorej cestoval do Južnej Ameriky bola potopená (1942). Podľa Vasilija Mitrochina spravodajská sieť v USA v roku 1941 mala okolo 220 členov. Z toho asi 40 orientovaných na vedecko-technickú špionáž.

Hans-Heinrich von Herwarth (14.7.1904 – 21.8.1999)

Študoval právo a ekonómiu v Berlíne, Breslau a Mníchove. V roku 1927 nastúpil na nemecké ministerstvo zahraničných vecí a začal pracovať v Paríži. V rokoch 1931–1939 bol premiestnený do Moskvy, kde sa stretol s americkými diplomatmi Georgeom F. Kennanom, Charlesom W. Thayerom a Charlesom E. Bohlenom (veľvyslanec USA v Moskve). Tiež s Fitzroy Macleanom, vtedy mladým diplomatom na britskom veľvyslanectve. Ten vo svojich pamätiach uvádza, že von Herwarth odsudzoval ústupky Veľkej Británie a Francúzska v Mníchove a predpovedal sovietsko-nemecký pakt k neútočeniu. Von Herwarth patril k aristokratickej opozícii proti nacistickému režimu. Vo svojich pamätiach (Witness to History, 1973) bývalý americký veľvyslanec v Nemecku Charles E. Bohlen odhaľuje, ako ráno 24. augusta 1939 navštívil von Herwartha na nemeckom veľvyslanectve a dostal od neho tajný protokol k paktu Molotov-Ribbentrop, podpísaný len deň predtým. Tajný protokol obsahoval dohodu medzi Adolfom Hitlerom a Josifom Stalinom o tom, ako rozdeliť Poľsko, pobaltské štáty a Fínsko medzi tieto dve mocnosti. Hans von Herwarth bol hlavným kontaktom západných mocností na nemeckom veľvyslanectve v Moskve („Johnnie“). Prostredníctvom neho boli Briti a Američania nepretržite informovaní o vývoji sovietsko-nemeckých kontaktov počas roku 1939. Von Herwarth je tiež považovaný za jeden zo zdrojov, ktorí informovali spojencov o rozhodnutí začať v roku 1941 operáciu Barbarossa.

Tylor Kent.

Pôsobil na veľvyslanectve v Londýne ako šifrant od roku 1939. Zoznámil sa s Annou Wolkoffovou (dcérou ruského emigranta), ktorá pracovala v nacistických službách. Začiatkom roku 1940 sa prostredníctvom Anny Wolkoffovej stretol s antisemitským konzervatívnym poslancom parlamentu Archibaldom Maulom Ramsayom a pripojil sa k jeho skupine The Right Club. Do leta 1940 nacisti od Kenta získavali diplomatické správy medzi Londýnom a Washingtonom. Dokonca aj časť korešpondencie medzi F.D.Rooseveltom a W.Churchillom (šifrované tak zv. šedým kódom), ktorá šla cez veľvyslanectvo. Po odhalení Kenta v jeho byte našli viac ako 1.000 diplomatických dokumentov z obdobia po napadnutí Francúzska. Wolkoffová nadviazala kontakt s kolegyňou z Right Clubu Joan Millerovou. No Millerová bola tajným agentom MI5. Kent bol zatknutý 20. mája. Anna Wolkoffová bola zatknutá v ten istý deň. Siedmeho novembra 1940 bol Kent odsúdený na sedem rokov väzenia. On a Wolkoffová sa tesne vyhli poprave, pretože ich zločiny boli spáchané sotva mesiac pred prijatím „zákona o zrade“ z roku 1940. Zákon o zrade ukladal tresty smrti za činy, ktoré pomáhali nepriateľovi.

Je zaujímavé, že „história“ sa Spravodajským službám Nemecka venuje najmä otázkami ich organizácie (Abwehr, Sicherheitsdienst) a osobám ktoré stáli na ich čele. O agentúrnych zdrojoch je informácií málo. Je málo pravdepodobné, že keď sa spravodajským službám ZSSR podarilo vybudovať tak rozsiahle a efektívne siete v priebehu pred a v priebehu 2. svetovej vojny (Spravodajská sieť Leopolda Treppera vo Francúzsku a Belgicku, Červená kapela, Dora, ...), tak Nemci by nemali obdobnú spôsobilosť. Skromnosť takýchto údajov môže byť spôsobená, že po vzniku BND (Reinhard Gehlen) bolo možné agentúrnu sieť po vojne ďalej využívať.

VIII. K otázkam z Úvodu :

Sovietsky zväz v rokoch 1933 -1941 vyhol vojne proti koalícii Nemecko, Taliansko, Veľká Británia, Francúzsko, Japonsko. To bol jeho hlavný politický „zisk“. Druhým bol úspech ekonomickej spolupráce - s Nemeckom, aj s USA, ktorá významne napomohla industrializácii ZSSR a jeho vojensko-priemyslového komplexu. Čo to znamenalo povedal Stalin na „Prvej celozväzovej konferencii socialistického priemyslu“, (4.2.1931). *„Za vyspelými krajinami zaostávame o 50 možno až 100 rokov. Túto vzdialenosť musíme prekonať za desať rokov. Buď to urobíme, alebo nás rozdrví“.*

Sovietsky zväz 2. svetovú vojnu vyhral. Rovnako ako USA. Nie celkom vyhrala Veľká Británia. Rozpadlo sa britské impérium a pomoc lend-lease nebola zadarmo. Spojené kráľovstvo prenajalo Spojeným štátom na 99 rokov prakticky všetky územia so základňami na západnej pologuli. Dominanciu na mori prevzali Spojené štáty. Z ekonomickej spolupráce ZSSR a Nemecka ťažili obe strany. Nie je jednoduché odpovedať nakoľko pomohla Nemecku pripraviť sa na vojnu a nakoľko pomohla k rozvoju ekonomiky ZSSR a teda tiež sa pripraviť na vojnu. Inou otázkou je cena,

ktorú ZSSR za víťazstvo zaplatil. Myslím si, že väčšou ako dodávky Nemecku, bola nevyčísliteľná škoda, ktorú spôsobili Stalinove čistky.

V niektorých prácach autori špekulatívne uvádzajú hypotézu, že Hitler 22. júna 1941 možno len predbehol Stalina v útoku. Taká hypotéza nie je dostatočne argumentačne podporená, skôr existujú argumenty proti nej :

- Preukázané je úsilie ZSSR o vytvorení systému kolektívnej bezpečnosti a v dostupných dokumentoch nenachádzame dôkazy k potvrdeniu hypotézy.
- Z pamätí maršála Gorgija Konstantinoviča Žukova, vyplýva veľká pozornosť, ktorú vedenie Červenej armády venovalo budovaniu obranných opevnených priestorov na hranici v predpokladaných smeroch nemeckého útoku. Do začiatku vojny bolo vybudovaných 2.500 pevnostných objektov.
- Hypotéza je v rozpore s úsilím Stalina, vyhnúť sa vojne ešte v čase, keď už z mnohých diplomatických aj spravodajských zdrojov bola hrozba zrejmalá.

Takže hypotézu považujem za špekuláciu. Samozrejme to nič nehovorí o ďalšom vývoji vzťahov Nemecka a ZSSR v roku 1943 a ďalej.

IX. História a súčasnosť.

V osemdesiatych rokoch minulého storočia premiérka Spojeného kráľovstva (1979-1990) Margaret Thacherová bola presvedčená, že voči hospodárskemu liberalizmu a globalizácii nejestvuje žiadna alternatíva („*There is no alternative*“). Druhým bol Yoshihiro Francis Fukujama, ktorý sa dielom (*End of History and the Last Man*) v roku 1992 k takému presvedčeniu pripojil. Domnieval sa, že svet sa ocitol na konci svojich dejín. Keďže uvedené názory nie sú prírodným zákonom, ale v najlepšom prípade len teóriou, tak pochybnosti o nich majú v názorovom spektre svoje miesto. A dnešný svet nenasvedčuje tomu, že by sme sa dostali na koniec dejín.

Vznikli aj iné predstavy. Napríklad, že skončením studenej vojny sa spravodajské služby stali zbytočnými. Vychádzali z odpustiteľnej naivity, nadšenia a očakávaní v čase skoro všeobecnej slepoty. Z predstavy, že v blížiacom sa 21. storočí už nebudú platiť slová jedného z klasikov britskej diplomacie, lorda Henry Palmerstona z 19. storočia : „*Nemáme trvalých spojencov ani trvalých nepriateľov, máme len trvalé záujmy*“.

Dejiny pokračujú. Pokračujú politické záujmy a s nimi aj neoddeliteľne spojené spravodajské aktivity. Je to dávna historická skúsenosť.

Potvrdila sa skutočnosť, že ideológia nie jediným faktorom, ktorý určuje stratégiu štátov. Krajiny s rovnakým ideologickým základom môžu mať v konkrétnej historickej situácii odlišné národné záujmy a politické stratégie, alebo naopak krajiny s odlišným ideologickým základom, môžu mať zhodné záujmy. Ešte viac môžu také zdanlivé paradoxy existovať v pragmatickej politike.

Po skončení studenej vojny sa zmenila ideologická mapa, ale doktrinálny fanatizmus v novej podobe pretrváva. S rozmachom globalizácie je ešte stále neoliberalizmus považovaný za „pravú vieru“. Ale s narastaním chaosu už nie je celkom „in“. Vzniká volanie po poriadku a zodpovednosti. Prvotné nadšenie z integrácie európskych národov v EÚ napriek ďalším záujemcom stráca na dynamike, na povrch vystupuje ochrana národných záujmov. Zákon nerovnomerného vývoja vyvoláva tlak na nové usporiadanie medzinárodných vzťahov.

Potvrďuje sa, že vzorce bezpečnostnej politiky štátov majú silnú zotrvačnosť. Sú dané kultúrou a psychológiou národov, ale aj historickými skúsenosťami. Stratégia bezpečnosti Ruska je stáročia založená na existencii ochranného pásma. Je otázkou aké garancie poskytuje taká stratégia dnes, v dobe balistických rakiet, či dronov. Ale aj iné mocnosti vychádzajú zo svojich tradičných vzorcov geopolitickej stratégie.

Obdobne by sme mohli nájsť korene dnešných stratégií Veľkej Británie ešte v dobách britských premiérov lorda Salisburyho, alebo Benjamina Disraeliho. Neochotu vstupovať do aliancií obmedzujúcich jej samostatné rozhodovanie a historicky osobitný vzťah Veľkej Británie ku krajinám s pobrežím v Severnom mori. Po 1. a najmä 2. svetovej vojne, po strate námornej dominancie nastúpil „špeciálny vzťah“ k USA.

Stratégiou USA je nedopustiť, aby kdekoľvek na svete vznikla mocnosť, ktorá by bola schopná účinne prekážať globálnym záujmom USA. K tomu Spojené štáty nepotrebujú obsadzovať nové územia. Hlavnou oporou tejto stratégie v Európe je Veľká Británia, na Blízkom východe Izrael. K presadeniu tejto stratégie Spojeným štátom postačuje *soft* a *hard* bezpečnostná politika, v ktorej majú svoje miesto diplomacia, spravodajské služby, nástroje obchodnej politiky, propaganda a tam kde to inak nejde, aj armáda. Problémom reputácie USA vo svete sú kolízie uplatňovania ich stratégie s hodnotami, ktoré Spojené štáty deklarujú.

Koniec studenej vojny a nové výzvy.

Po druhej svetovej vojne vznikla nová rovnováha síl a v Európe sme žili v mieri viac ako 45 rokov. Vzájomné odstrašenie veľmocí pôsobilo ako prevencia proti novej agresii a umožnilo aj veľmi vážne situácie riešiť diplomaciou. Príkladom je berlínska kríza v roku 1958, alebo kubánska kríza v roku 1962. V osemdesiatych rokoch minulého storočia ale medzi veľmocami hrozila nová vojensko-strategická nerovnováha. Existovala vzájomná obava z neočakávaného napadnutia jadrovými raketami. Medzi priority spravodajských služieb patrilo zisťovanie príznakov bezprostrednej hrozby. Proti socialistickým štátom bolo tvrdo uplatňované ekonomické embargo. Ani informačná vojna, či psychologická diverzia sa nezačali až v 21. storočí. Na oboch stranách k dôležitým prostriedkom „studenej vojny“ patrili spravodajské služby a na tomto fronte sa „horúco“ bojovalo.

Studená vojna skončila rozpadom Varšavskej koalície a 26. decembra 1991 aj samotného ZSSR. O rok neskôr Maastrichtskou zmluvou (7. februára 1992) bola založená Európska únia. Od počiatku s nevyjasnenou stratégiou. Buď ako federatívny

štát (čomu by nasvedčovalo postupné vytvorenie Eurozóny, úsilie o jednotnú zahraničnú a obrannú politiku, diskusie o práve veta). Alebo únia, zachovávajúca oproti federácii vyššie práva suverenity členských štátov. V každom prípade ekonomika, svojim pol miliardovým trhom schopná konkurencie Číne či USA. Jednotlivé členské štáty majú zatiaľ pomerne odlišné očakávania. V prípade Veľkej Británie to viedlo až k Brexitu. Jednoduchý nie je vzťah EÚ a Spojených štátov. Najväčšie európske štáty EÚ sú spojencom USA, či už v rámci NATO, alebo bilaterálnymi zmluvami. Ale v oblasti obchodu sú EÚ a USA navzájom prirodzenými konkurentmi. Medzi partnermi boli dokonca zistené viaceré prípady špionáže. Francúzsko s veľkým pobúrením reagovalo na zverejnené informácie o odpočúvaní diplomatov EÚ a politikov jej členských štátov. Prezident Francois Hollande vyzval (2013) Spojené štáty, aby "okamžite" zastavili svoju špionážnu činnosť voči Európskej únii. Tento škandál (okrem iného) iste nepomohol rokovaniu o zmluve TTIP (Transatlantické obchodné a investičné partnerstvo). Nezrelosť EÚ a reálna geopolitika spôsobujú, že Spojené štáty aj Čína za partnerov viac považujú jednotlivé krajiny, než EÚ ako celok.

Previazanosť politickej, ekonomickej a bezpečnostnej integrity krajín je dnes podstatným faktorom. Funkcie slobodného trhu sú síce základom globalizovaného laissez-faire sveta, ale prirodzené ekonomické správanie korporácií, komerčných bánk či ratingových agentúr, je dnes považované za otázku národnej bezpečnosti. A je predmetom vážnych zásahov do voľného trhu.

Hitom dneška je čínska ekonomická špionáž. Najmä v USA, EÚ a Veľkej Británii. Vôbec takú hrozbu netreba spochybňovať. Od roku 2000 existuje viac ako 220 preukázaných kybernetických útokov k získaniu tajných informácií (napríklad údajov o stíhačke F-35, či systéme protivzdušnej obrany THAAD). Po roku 2018 americké spravodajské služby začali vystríhať pred využívaním čínskych informačných technológií. Najviac sa to týkalo firmy Huawei a ZTE. (sieť G5). Vláda Spojeného kráľovstva bola kritizovaná za to, že schvaľuje čínske akvizičné projekty bez dostatočného zváženia rizík pre národnú bezpečnosť. Za riziko sa považuje aj vstup čínskych firiem do sektoru energetiky (výstavba jadrových elektrární). Britský premiér Rishi Sunak sa v roku 2022 vyjadril, že ázijský gigant predstavuje systémovú hrozbu pre záujmy a hodnoty Spojeného kráľovstva.

Dôsledný analytik si ale položí otázku s akou pravdepodobnosťou ide o reálnu hrozbu (nebude nulová) a s akou pravdepodobnosťou (tiež nie nulovou) kontroverzný zásah do voľného trhu sleduje záujem vlastných priemyslových konglomerátov, či záujem na navyšovaní fondov pre zainteresované inštitúcie.

Politika vzťahu k Číne nie je ale jednoduchá. Čína sa stala globálnym hráčom. Jej strategický cieľ je vyjadrený v koncepte One Belt, One Road (alebo Novej hodvábnej ceste). Čína zdôrazňuje, že jej cieľom je globálny ekonomický rozvoj, ale narastajúca ekonomická sila a politický vplyv Číny vyvoláva obavy z jej imperiálnych cieľov. Či už

zámerných, alebo prirodzene daných jej silou. Navyše Čína si uvedomuje že najhoršou pozíciou krajiny je byť bohatým a slabým. A tak venuje patričnú pozornosť svojej vojenskej sile a aj pozícii v kozme.

Význam Číny pre obchodnú spoluprácu je veľký. Je výrazne najväčším producentom galia (80% svetovej produkcie) a germánia (60% produkcie), sotva nahraditeľných pri výrobe počítačových čipov. Keď niektoré štáty obmedzili prístup Číny k vyspelým technológiám výroby mikroprocesorov, Čína obmedzila vývoz galia, aj germánia. Táto obchodná vojna pritom nie je len problémom Číny a USA, prípadne niekoľkých ďalších krajín. Je to problém, ktorý sa v dnešnej informačnej dobe týka globálnych výziev celej civilizácie. Strategické spojenectvo Číny s Ruskom a aj rozvoj zoskupenia BRICS+ sú vážnou výzvou k rozumnej strategickej reakcii, bez vášní.

Poznámky k stratégii a diplomacii.

Z histórie vyplýva veľa skúseností, ktoré je rozumné brať do úvahy, keď hodnotíme dnešné udalosti a zamýšľame sa nad perspektívou. Patria k nim aj nasledujúce, poznámky.

Prvá poznámka sa týka stratégie a predpokladov jej efektívnej zmeny. Sú situácie kedy externé, alebo vnútorné podmienky sa menia natoľko, že stratégiu je potrebné zmeniť. Je dôležité k zmene pristúpiť v situácii, kedy môže byť uskutočnená ako riadená reakcia bez straty kontroly vývoja. Skôr, ako už zjavne zlyháva a zásadné problémy vystúpili na povrch. Vyhnúť sa zmenám v tiesni. Dobrým príkladom je pružná stratégia „rovnováhy síl“ Veľkej Británie. Ale aj *NEP* (Novaja ekonomičeskaja politika) v Sovietskom zväze v roku 1921, prelomenie izolácie ZSSR a rozvoj medzinárodnej ekonomickej spolupráce pri industrializácii ZSSR sú dobrými príkladmi. Opačným príkladom je asi *Perestrojka*, ktorá začala už v tiesni.

Druhá poznámka sa týka podcenenia „rizika dosiahnutého úspechu“. V histórii je viacero takých príkladov. Napríklad izolácia a embargo môžu protivníkovi vyvolať ekonomické či politické problémy, ale tiež môžu viesť k neželaným dôsledkom. Izoláciou Nemecka a Ruska po prvej svetovej vojne dosiahli Veľká Británia a Francúzsko ich vzájomnú ekonomickú a napokon aj politickú spoluprácu až do roku 1941. Tiež dôsledky vzťahu USA ku Kube po zvrhnutí diktátora Batistu revolúciou Fidela Castra, neboli asi želaným cieľom USA. A poznáme aj príklady ako „vyhratou vojnou je možné prehrať mier“. Taká situácia nastala po rozpade ZSSR. Nevieť ako sú analyzované riziká, s ktorými sa Ukrajina bude musieť pri obnove krajiny a jej spoločnosti po ukončení vojny vysporiadať. Mimo iné aj s diferenciou očakávaní a reality. Verme, že áno.

Tretou poznámkou je, že úspešná diplomacia nemôže stáť na jedinom variante postupu. Tie varianty vždy budú v kombinácii principiálnych hodnôt a pragmatizmu. Prítom je treba dbať, aby sa pri rozhodovaní nezabudlo na to, kedy ide o hodnoty a kedy o pragmatické rozhodnutia. A nespochybňovať sa tvrdením, že ide o hodnoty, ak ide o pragmatizmus. Príkladom využívania možných variantov boli diplomatické

rokovania európskych mocností v rokoch 1921-1939. Najmä ale diplomacia veľkej trojky Roosevelt, Stalin, Churchill. Každý z nich mal svoj hodnotový systém, sledoval svoje strategické ciele a pritom boli schopní prijímať spoločné pragmatické rozhodnutia.

Štvrtou poznámkou je význam odhodlania národov brániť svoju vlasť. Ukázalo sa to v ZSSR vo Veľkej vlasteneckej vojne proti Nemecku, aj v bitke o Anglicko. Ak hľadáme čo to hovorí pre dnešok, tak ide o pochopenie, že ani najmodernejšie zbrane, nemôžu nahradiť vôľu ľudí bojovať. Ak nedôverujú tým, ktorí rozhodujú, ak nie sú o správnosti ich rozhodnutí presvedčení, ak zabezpečenie životných potrieb ľudí je zanedbané. Dnešné konflikty sa stále viac odohrávajú vnútri krajín, tlakom na zmenu vlád a režimov. Národnostná, etnická a sociálna štruktúra v Európe sa výrazne mení. To znamená, že zásadnou úlohou vnútornej politiky je budovať vlasť ako krajinu, v ktorej jej občania chcú žiť. A majú motiváciu ju brániť.

Napokon piatou poznámkou je potreba trpezlivosti. Práve trpezlivosťou Stalin získaval v rokoch 1933-1939 diplomatickú výhodu proti Hitlerovi, neponáhlal sa. K tomu je ale dôležité mať čo najpresnejšie informácie o protistrane, jej cieľoch, plánoch a urobených krokoch. To umožňuje správne odhadnúť, či čas hrá pre nás, alebo pre protistranu. Ak s veľkou pravdepodobnosťou sa pozícia bude zhoršovať je potrebné prijať rozhodnutie, možno aj ťažké. Ak je dôvod predpokladať, že ide o prechodný stav, treba vyčkať. To je logické. A logickou je v tomto procese aj úloha spravodajských služieb a jej výstupov.

Dnešné výzvy spravodajských služieb.

V priebehu studenej vojny činnosť spravodajských služieb narastala na intenzite. Bolo to dôležité, lebo nezriedka sa vzťahy dostali k stavu, v ktorom bolo v diplomacii potrebné - ako sa vyjadril John Foster Dulles „*dostať sa až na okraj vojny, ale nedopustiť jej vznik*“. A k tomu boli spravodajské informácie potrebné.

Novým faktorom je neobyčajný rozvoj technických prostriedkov, vrátane kozmických. Pri spätnom pohľade na činnosť spravodajských služieb, si všimneme, že veľká pozornosť bola venovaná získavaniu agentov v cudzích spravodajských službách. Vypovedajú o tom príbehy Kim Philbyho v MI6, Heinza Felfeho z BND, Aldricha Amesha v CIA, či Olega Gordijevského a ďalších prebehlíkov z KGB alebo GRU. Tá poľovačka na „krtkov“ má svoju logiku, lebo práve od nich sa mohla kontrarozvedka dozvedieť, čo protivník asi vie a vedieť by nemal. Takže to napomohlo nájdeniu odpovedí, odkiaľ tie informácie unikli. Dôležitá, ale predsa len veľmi zúžene pochopená úloha spravodajských služieb. Ich hlavnou úlohou je dávať odpovede na zásadné otázky, ktoré súvisia so strategickými záujmami.

Pokúsme sa o krátku ilustráciu niektorých poučení vyplývajúcich z tejto definície.

Dnes je možné brať ako fakt, že vedenie KGB videlo nevyhnutnosť reforiem v ZSSR, podporovalo ich, a uvedomovalo si súvisiace riziká. Tiež, že Michaila Sergejeviča Gorbačova otvorene o vývoji v Sovietskom zväze informovalo, vrátane o

fatálnych hrozbách separatizmu (Filipp D. Bobkov, „KGB a moc“). Tiež vo svojich pamätiach zástupca predsedu KGB generál Viktor Gruško. Ale celá sovietska administratíva vrátane spravodajských zložiek viac ako sedemdesiat rokov prísne dodržiavali *princíp vedúcej úlohy strany* a tak KGB rešpektovalo politické rozhodnutia generálneho tajomníka ÚV KSSZ. Nedokázali mu oponovať, hoci mali dostatočné argumenty. Spravodajské služby nedávajú vždy príjemné odpovede. Ale neboli by potrebné, ak by poskytovali len to, čo politické vedenie chce počuť.

Je faktom, že rozpad ZSSR sa z pohľadu dozadu zdá byť celkom predvídateľný, ale nebolo veľa politológov, ktorí to predpokladali. Je to udalosť, ktorú Nassim Taleb nazval čiernou labuťou. Teda udalosťou, ktorú málokto predpovedá, keď sa stane tak má obrovský dôsledok a čo je paradoxom, spätne sa dá pomerne ľahko vysvetliť. Zodpovední analytici hrubo precenili stav ekonomiky ZSSR (podľa niektorých údajov HDP Sovietskeho zväzu ročne klesal o 5%) a nebrali do úvahy dvojciferný nárast inflácie. A tak dôsledok, spojený s problémami ekonomického, nacionálneho a sociálneho charakteru bol pravdepodobný. CIA sa príliš zamerala na konanie Gorbačova a jeho politického okolia. Je samozrejme správne, že hľadala potvrdenie, že Gorbačov nezastaví politické reformy silou a že odmietnutie Brežnevovej doktríny v zahraničnej politike je strategickou pozíciou. Lenže od určitého času ďalší vývoj na M.S. Gorbačovovi už nezáležal. V ZSSR bolo potrebné dať do súvislosti široký okruh okolností. K odpovediam spravodajských analýz je dôležitý multidisciplinárny prístup

Samozrejme ak považujeme politickú nepredpojatosť za zásadný princíp spravodajských odpovedí, tak extrémnym je príklad údajného oklamania vlád ich spravodajskými službami v súvislosti s existenciou jadrových zbraní v Iraku a účasť Iraku v podpore Al-Kajdy. (spomína to bývalý britský premiér Tony Blair). Toto tvrdenie vyšlo z USA. A ostatné služby vrátane Spojeného kráľovstva to vzali ako fakt. Samozrejme je otázkou, či šlo o oklamanie vlád, alebo o objednávku takých odpovedí. Tým sa nezaobráme. Podstatné je, že v princípe odpovede spravodajských analýz nesmú byť politicky predpojaté.

Pri analýze informácií z agentúrnych zdrojov je potrebné kritické myslenie. Najmä v prístupe k informáciám, ktoré vyhovujú hypotéze analytika. Napríklad dnes je známe, že agent CIA („Curveball“) podal informáciu, že Irak má biologické zbrane. Tá informácia sa hodila do predstavy o nepriateľských zámeroch Saddáma Hussaina. Tak sa jej prisúdila veľká váha. Neskôr, „ex post“ Curveball priznal, že si to vymyslel, lebo chcel prispieť k zvrhnutiu Saddáma Hussaina.

Kritika CIA a FBI sa týkala aj skutočnosti, že tieto služby nezistili včas prípravu teroristického útoku 11.septembra 2001 na World Trade Centrum v New Yorku a budovu Pentagonu vo Virginii. Vyšetrovaním sa zistilo mimo iné, že neexistovala strategická analýza Al-Kajdy, od roku 1993 ani správa o aktivitách Usámu bin Ládina. Tiež nebolo analyzované potenciálne použitie unesených lietadiel k teroristickým útokom. Riaditeľ FBI Robert Mueller naznačil, že ak by vyšetrovatelia dôkladnejšie vyhodnotili existujúce stopy, mohli by teroristický útok včas prekaziť.

V spravodajských analýzach má zmena pravdepodobnosti javu, keď sa strane nejaká relevantná udalosť (aposteriórna pravdepodobnosť) významné miesto. Vhodnou ilustráciou je práve pravdepodobnosť útoku na WTC.

Z historických údajov sa dalo zistiť, že za 25.000 dní sa v New Yorku vyskytli dva prípady leteckého nešťastia. Takže pravdepodobnosť náhodnej hrozby bolo možné odhadnúť na $P_n=0,00008$. Ak by analytici CIA či FBI predpokladali pravdepodobnosť teroristického leteckého útoku na WTC $P_t=0,00004$. A v prípade takého útoku zničenie cieľa so 100% pravdepodobnosťou, teda $P_d=1$, potom Bayesovou rovnicou pre aposteriórnu pravdepodobnosť, mohli určiť, že pravdepodobnosť zničenia prvej veže WTC by bola $P_1=0,333$. Po útoku prvým lietadlom sa pravdepodobnosť opakovania útoku dramaticky zvýši, lebo za apriórnu pravdepodobnosť útoku P_t , namiesto hodnoty 0,00004 by museli do Bayesovej rovnice dosadiť už zistenú hodnotu $P_t=0,333$. Výpočtom by získali pravdepodobnosť zničenia druhej veže, $P_2=0,999$. To sú čísla samozrejme neprijateľné. Ak by hrozbe venovali náležité spravodajské aktivity, zlepšili koordináciu a pre letecký útok by definovali zodpovedajúcu bezpečnostnú politiku, tak by mohli znížiť pravdepodobnosť fatálneho dôsledku. Nech by prijaté opatrenia umožnili vo vstupoch Bayesovej rovnice znížiť pravdepodobnosť P_t o dva rády a pravdepodobnosť $P_d=0,25$, Bayesovský model potom dá odpoveď, $P_1=0,001$ a $P_2=0,796$. To je už trochu prijateľnejšie. Otázkou je reálnosť opatrení, ktoré opodstatňujú pravdepodobnosti P_t a P_d .

Útoky z 11. septembra výrazne zmenili poslanie FBI. Riaditeľ FBI Robert Mueller, ktorý nastúpil do funkcie pár dní pred útokom na WTC sa nepotreboval obhajovať zo zlyhania a tak mohol reformovať úrad z tradičnej agentúry činnej v trestnom konaní, na národnú spravodajsko-bezpečnostnú organizáciu. Hlavným jej zameraním sa stal terorizmus a boj proti kyberzločinu. Synergiu týchto dvoch hrozieb Mueller považoval za mimoriadne riziko pre národnú bezpečnosť USA. Pod jeho vedením (vo funkcii bol 13 rokov) FBI zaznamenala nárast špeciálne vyškolených agentov, analytikov, jazykových špecialistov a špecialistov na sledovanie. Personálny stav pre boj proti terorizmu sa viac ako zdvojnásobil. Zlepšila sa vzájomná komunikácia jednotlivých spravodajských zložiek (najmä CIA a NSA).

Vstupom procesov spravodajských analýz sú informácie – symptómy. Sú dvojakého druhu. Buď niečo nové sa vo vstupoch spravodajskej analýzy objaví, alebo naopak niečo čo by tam malo byť chýba. Napríklad pred Japonským napadnutím Pearl Harbour 7. decembra 1941 takým symptómom bolo „ticho“. Náhle ustala komunikácia japonských lodí monitorovaná americkými službami. Isteže príčinou komunikačného ticha mohla byť snaha japonských lodí vyhnúť sa lokalizovaniu ich polohy. Ale príčinou mohla byť aj ich poloha v blízkosti prístavov a lode mohli komunikovať inými prostriedkami ako na šírom mori. Obe odôvodnenia „ticha“ sú logické a treba im (s využitím iných informácií) priradiť pravdepodobnosti. Spravodajské analýzy majú probabilistický charakter.

K hodnovernosti záverov analýzy významne prispieva variabilita postupov (technika scenárov, kritické faktory úspechu, analýza dopadov, brainstorming, šesť

otázok,...) a kritické hodnotenie výsledkov jednotlivých postupov. Príkladom je brainstorming, ktorý sa zdá byť osobitne vhodný, keďže ide známy princíp „viac hláv viac rozumu“. Ale nevieme vylúčiť, že odpoveď niektorého člena skupiny nie je presnejšia, ako kolektívny záver. Takže pre zvýšenie hodnovernosti analýzy je vhodné záver jedného postupu overiť inými postupmi. V súčasnosti by k variabilite postupov bezpochyby prispievajú aj moderné technológie a algoritmy umelej inteligencie.

Spravodajské služby spravidla získavajú informácie, ktoré sa z verejných zdrojov nedajú zistiť. Napríklad sotva Spojené štáty mohli z verejných zdrojov, zistiť existenciu rakiet na Kube. Potrebovali k tomu agenta Olega Peňkovského a aj letecký prieskum. Na druhej strane z tajných zdrojov sa dá zistiť technické vybavenie armády, potenciál obranného priemyslu, ale už menej dôveryhodne kvalitatívne faktory, ako je morálka, veliteľské schopnosti,...Veľa problémov nie je možné dostatočne predvídať pre ich veľkú zložitosť. To vedie k potrebe čo najväčšej komplexnosti pri hľadaní odpovedí analytickej práce

Nesprávne závery môžu byť spôsobené aj inou logikou prístupu „protivníka“ akou sa riadi analytik, alebo jednoducho chybami protivníka s ktorými analytik nerátal. To tiež poukazuje na význam poučenia z minulosti.

Pri záveroch analýzy môžu byť zistené skutočnosti v rozpore z teóriou uznanou v niektorej odbornej oblasti. V takom prípade je potrebné najskôr preskúmať, či sú naplnené predpoklady o ktoré sa teória opiera. Ak áno, potom rozpor je príkladom Popperovej falzifikovateľnosti teórie. Je teda treba pred teóriou uprednostniť zistené fakty. Dôležitou je ich nezávislosť a rozlíšenie, či ide o ich koreláciu, alebo kauzalitu.

K naplneniu úlohy spravodajskej analýzy je potrebné organizačné a personálne zabezpečenie, spolupráca analytického tímu spravodajských služieb so štátnymi, akademickými, nevládnymi, komerčnými špecializovanými pracoviskami. Hoci sú k dispozícii revolučné technológie a algoritmy, vrátane umelej inteligencie, analytici spravodajskej služby potrebujú solídne odborné i jazykové vzdelanie, poznanie techník analytickej práce, ale aj reálií a kultúry prostredia, ktorého sa požadované odpovede týkajú. Na otázku ako také náročné požiadavky naplniť, existuje jediná odpoveď. Nie je možné mať múdre spravodajské služby, ak nie je dostatočne vzdelaný národ.

Potom je tu ešte jedna dnes veľmi aktuálna sféra pôsobnosti spravodajských služieb. Vplyvové aktivity, psychologická diverzia, organizovanie prevratov a iné „špeciálne operácie“. Príkladov dávnych aj nie tak dávnych, je viacero. Je to akési pokračovanie mesianizmu a presvedčenia, že účel svätí prostriedky. Špeciálne operácie spravodajských služieb budú pokračovať. Ale v tieni vyvolaných podozrení sa dá ukryť aj manipulácia „domácej“ verejnej mienky a hľadanie zastupujúceho vinníka za politické zlyhanie vlastných vlád. Bojuje sa o vedomie človeka, jeho mozog je bojiskom. K základným nástrojom patrí šírenie strachu a podpora nenásytnosti.

Kríza dôvery.

Žijeme v epoche, v ktorej sú rozhodnutia týkajúce sa súčasnej i budúcej generácie často prijímané s nerešpektovaním ich dôsledkov. A vznikajú konfliktné situácie. Napríklad medzi právom národa na sebaurčenie a medzinárodne uznanými hranicami. Alebo medzi právom rozhodnutia suverénneho štátu o svojich bezpečnostných záujmoch a rovnakým právom iného štátu. Vážnym problémom je kríza dôvery. Je v podstatou dnešných kríz. Finančnej, ekonomickej, pandemickej. Aj kríz politických.

Vojny nevyvoláva neschopnosť poučiť sa z histórie. Ani akákoľvek diferenciacia záujmov. Ich spúšťačom je taká odlišnosť strategických záujmov protistrán, že jedna z nich následky nerozpútania vojny považuje za horšie, ako vyvolanie vojnovnej konfrontácie. A mier je možný, ak sú vyriešenie príčiny, ktoré k vojne vedú.

Významným faktorom dnešnej bezpečnosti v Európe je vojna na Ukrajine. Bez ohľadu na medzinárodné právo, ktoré už málokto rešpektuje, Rusko vyhodnotilo následky nerozpútania vojny za horšie, ako následky konfrontácie. Historicky svoju bezpečnosť stavia na nárazníkovej zóne. Ktokoľvek by ich presviedčal, že záujmy NATO sú len a len mierové, historická skúsenosť im hovorí, že situácia sa môže zmeniť veľmi rýchlo. Príkladom je Nemecko ešte v roku 1932 a potom v roku 1938. To bolo len šesť rokov. Strategické úvahy sa robia s oveľa dlhším horizontom. A počítajú s minimalizovaním rizika najhoršieho možného prípadu. Na druhej strane ide o to, aké obavy stratégia ruskej bezpečnosti vyvoláva v iných krajinách. Tiež prijímajú strategické rozhodnutia podľa svojho hodnotenia rizík. Predstava, že vojna skončí úplnou prehrou jednej zo strán konfliktu je veľmi málo pravdepodobná. Rusko usiluje o ďalšie územné zisky. Zrejme najmenej po administratívne hranice oblastí, ktoré sú už k Rusku pripojené, hoci taký akt nie je medzinárodne uznaný. Ukrajina a jej spojenci nepripúšťajú akýkoľvek územný ústupok. Situácia sa už nebezpečne priblížila ku globálnej vojne so všetkými rizikami dôsledkov. Realita už naráža na ekonomické a vnútropolitické limity - všetkých zainteresovaných. Je vrcholný čas na rokovanie. Návrat k hraniciam pred rokom 2014 je málo pravdepodobný. Ale o prímerí ani o mieri sa predsa nerokuje so spojencom, ale s nepriateľom. V súčasnosti sa na fronte bojuje o líniu, od ktorej sa budú odvíjať ďalšie úvahy o neutralite, demilitarizovanom pásme, zamrznutom konflikte. O stave, ktorý môže trvať roky.

Stabilný mier na Ukrajine nie je izolovanou otázkou. Súčasné diplomatické dianie, nové strategické partnerstvá, nové bezpečnostné zmluvy, sú hľadaním novej rovnováhy sveta. Príliš sa to podobá obdobiu pred 1. a 2. svetovou vojnou a predstaví si budúcnosť bez globálnej vojny nie je jednoduché. Novým faktorom je existencia jadrových zbraní, medzikontinentálnych rakiet a hrozba militarizácie vesmíru. Práve tým je dnešná situácia od minulosti iná a vyžaduje tomu zodpovedajúce riešenie. A existuje príliš veľa potenciálnych kolízií záujmov a ohnisk napätia, ktoré sa môžu vymknúť kontrole. Opäť je svet na okraji vojny a je potrebná diplomacia, ktorá nedopustí jej vznik.